

LINGVISTIČKE ANALIZE

Slavica Perović
Vesna Bulatović

ZBORNİK U ČAST 25 GODINA
INSTITUTA ZA STRANE JEZIKE

INSTITUT ZA STRANE JEZIKE

LINGVISTIČKE ANALIZE

*Zbornik u čast 25 godina
Instituta za strane jezike
u Podgorici*

Urednice:
Slavica Perović
Vesna Bulatović

Podgorica, 2004.

Jovan Ajduković

O KONTAKTOLOŠKOM PRISTUPU U PROUČAVANJU RUSIZAMA

Within the framework of author's research project "Russianisms in Southern-Slavic and Western-Slavic languages according to the qualifiers in lexicographical sources" the concept of the "Dictionary of Russianisms in South and Western Slavic Languages" is produced and the theory of inter-slavic language contacts is connected with it. "Contacteme" is a basic contacts unit at all language levels. At the phonological level we distinguish "contact-phoneme", "contact-grapheme", "contact of distribution of sounds", "contacteme of an accent". At the level of word formation we distinguish "word formation contacteme", at the morphological level – "stylistic contacteme", at the syntactic level – "syntactic contacteme" and at the lexical level – "lexical ism". According to the "theory of approximate copying and activation", under the concept of Russianisms we mean the words having a minimum one partially or completely adapted "contacteme", that have arisen under the influence of Russian.

Key words: lexical contactology, Russianism, ism, mediator language, contacteme, theory of activation and copying, adaptation, contact dictionary

1. O PROJEKTU. Ove godine navršava se tačno pedeset godina od pojave dva kapitalna dela američkih lingvista: „Jezički kontakti“ od Urijela Vajnrajha (Weinreich, 1953) i istraživanje norveških emigranata i bilingvizma u Americi od Ejnara Haugena (Haugen, 1953). Pre pedeset godina ova dela su se bavila jezičkim kontaktima na nov način. Nekoliko godina nakon pojave tzv. Haugen-Vajnrajhove teorije zagrebački lingvista Rudolf Filipović počinje da se intenzivno bavi jezičkim kontaktima engleskog sa drugim jezicima, kao i kontaktima hrvatskog sa američkim engleskim. U pionirskom delu „Teorija jezika

u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira“ (Filipović, 1986) Filipović reinterpreтира i dopunjuje Haugen-Vajnrajhovu teoriju.

Od 1992. godina u okviru našeg projekta „Slovenski jezici u kontaktu sa ruskim“ razvijamo teoriju adaptacije rusizama u srpskom, hrvatskom, makedonskom, bugarskom, slovenačkom, slovačkom, češkom i poljskom jeziku, kao i koncepciju kontaktološkog rečnika adaptacije rusizama. U istraživanju pokušavamo da reinterpretiramo i dalje dopunimo Haugen-Vajnrajhovu i Filipovićevu teoriju i izradimo kontaktološki rečnik adaptacije rusizama, prvi takve vrste u svetu. Rezultate istraživanja u periodu od 1992. do 1996. godine predstavili smo u knjizi „Rusizmi u srpskohrvatskim rečnicima. Principi adaptacije. Rečnik“ (Ajduković, 1997), dok ćemo rezultate istraživanja od 1998. do 2003. godine predstaviti u dvema knjigama: „Uvod u leksičku kontaktologiju. Teorija adaptacije rusizama“ (Ajduković, 2003) i „Kontaktološki rečnik adaptacije rusizama u osam slovenskih jezika“ (Ajduković, 2004).

U ovom radu iznećemo najvažnije rezultate rada na projektu u periodu od 1998. do 2003. godine¹.

2. STATISTIKA KORPUSA. Na osnovu ekscerpirane građe u leksikografskim izvorima srpskog, hrvatskog, makedonskog, bugarskog, slovenačkog, poljskog, češkog, slovačkog i ruskog jezika (96 izvora) formirali smo dva korpusa. Prvi čine 6469 ruskih modela, a drugi 8754 rusizma. Ukupno smo analizirali 15223 lekseme. Za svaki model utvrdili smo mesto akcenta, tip tvorbe, tvorbeni formant, pripadnost određenoj vrsti reči, izvor, jezik u kontaktu, ukazali smo na morfološki, sintaksički, stilistički kvalifikator koji stoji uz njega, zatim na varijantnost, broj značenja i semantički sadržaj. Obavili smo 77628 lingvističkih analiza. Korpus rusizama sastavljen je od 1415 makedonskih rusizama, 3803 bugarska rusizma, 1095 srpskih rusizama, 488 hrvatskih rusizama, 432 slovenačka rusizma, 504 češka rusizma, 513 slovačkih rusizama i 504 poljska rusizma. S obzirom da je projekat vremenski ograničen, istraživanjem nismo obuhvatili sve postojeće leksikografske izvore. Selektivno smo ekscerpirali uglavnom internacionalizme iz bugarskog rečnika stranih reči. Svih 8754 rusizma u raznim jezicima analizirali smo sa dvadeset i jednog aspekta: vrste akcenta, mesta akcenta, ortografije, transfonemizacije, trans-derivacije, tvorbenog formanta, transmorfemizacije, transmorfoloizacije pojedinih kategorija, transsemantizacije, LSA, transsintaksizacije glagolske rekcije, ukupne adaptacije, vrste reči, jezika u kontaktu, morfološkog, sintaksičkog, stilističkog aspekta, izvora, broja značenja, semantičkog sadržaja i varijantnosti. Analiza rusizama zahtevala je

¹ Rezultati se navode prema Ajduković, 2002; 2003a; 2003b

183834 lingvističke operacije. Ukupno smo u oba korpusa izvršili 261462 pojedinačne analize. Ovome treba dodati i podatak da teorijski deo projekta prati preko 1100 bibliografskih jedinica i više od 320 imena naučnika koji se navode ili citiraju.

Ruske modele ekscerpirali smo, uglavnom, iz ruskog četvorotomnog rečnika RAN koji broji oko 90000 leksema. U odnosu na ukupan broj leksema u četvorotomnom rečniku, u kontaktološkom rečniku (KR) je zastupljeno 7,18% modela. Međutim, ako kao poredbeni parametar posluži dvojezični rečnik srednjeg obima koji obično ima oko 52000 reči, onda je u KR zastupljeno 12,44% ruskih modela. Procenat zastupljenosti modela u KR govori o jačini jezičkog kontakta. Najmanje je dvostruko veći broj ruskih modela koji učestvuju u jezičkom kontaktu. Naime, istraživanjem nismo obuhvatili sve derivate i varijante modela.

Statističkom metodom došli smo do saznanja o kvantitativnom karakteru kontaktoloških procesa i o zakonitostima opšteg karaktera pomoću kojih se dolazi do tipološkog uopštavanja. Statističkom analizom korpusa ruskih modela utvrdili smo sledeće:

1. najveći broj leksema ima akcenat na poslednjem slogu (25,16%), zatim na drugom (24,84%), prvom (19,77%) i trećem (19,60%);
2. ruski modeli su u 64,22% slučajeva izvedenice;
3. sufiksacija je najproduktivniji tvorbeni način (u 80,04% odnosno 51,41% slučajeva ako se uzme čitav korpus);
4. najproduktivniji su formanti *-k(a)* (235 potvrda) i *-ost* (230).
5. jezik davalac je najčešće latinski (418), francuski (306), grčki (215), nemački (111), engleski (74) i holandski (74);
6. modeli imaju najčešće jedno (60,39%) ili dva značenja (24,36%).

Najveći broj rusizama ima akcenat na prvom (42,23%), drugom (22,40%) i trećem slogu (15,11%); postoji tendencija pomeranja akcenta prema početku reči; rusizama izvedenica (46,26%) je manje nego izvedenica modela; sufiksacija je vodeći tvorbeni način (79,48%); u srpskom i makedonskom korpusu najproduktivniji je sufiks *-ociti*, u slovačkom *-ovj*, dok je u ostalim korpusima sufiks *-ka*; u svim ispitivanim izvorima rusizmi najčešće imaju jedno značenje (73,39%).

3. TEORIJA AKTIVACIJE I PRESLIKAVANJA. POJAM „KONTAKTEMA“. U literaturi se obično govori o tri teorije leksičkog pozajmljivanja (Ильина, Сычева, 1998): 1. teoriji transfera pozajmljenica; 2. teoriji strukturnog modeliranja pozajmljenica po

analogiji sa stranim obrascima i 3. kompromisnoj teoriji. U našem istraživanju uveli smo četvrtu teoriju leksičkih kontakata koja se zasniva na **aktivaciji i preslikavanju leksičkih kontakata**, a koje nastaju u strukturi jezika primaoca pod uticajem jezika davaoca ili dominantnog jezika. Dakle, novinu u kontaktološkoj teoriji predstavlja **teorija aktivacije i preslikavanja** kojom uvodimo kognitivni aspekt u proučavanju izama, jer „izučavanje znanja koje se aktualizuje u toku jezičkog opštenja predstavlja zadatak kognitivne nauke“ (Radić-Dugonjić, Ristić, 1999:33). Kognitivna teorija može da objedini opštelingvistički ili čisto kontaktološki, zatim psiholingvistički, sociolingvistički, etnolingvistički, kulturološki pristup.

Pod *jezičkim kontaktima* često se podrazumeva govorna komunikacija između dve jezičke zajednice, obično uslovljena njihovim međusobnim teritorijalnim susedstvom, odnosno podrazumeva se uzajamni uticaj jezičkih sistema uslovljenih istorijsko-geografskim, socijalno-političkim, kulturnim, psihološkim, ekstralingvističkim faktorima (Lilić, 1982:3). Između jezičkog kontakta i jezičkog uticaja stavlja se znak jednakosti u radovima S. V. Semčinskog i V. N. Jarceve, dok su protiv njihovog poistovećivanja J. A. Žluktenko i T. P. Ijašenko (v. u Domnić). Prema J. A. Žluktenku „jezički kontakt i uticaj jezika su isto što i uzrok i posledica. Dok se između dva jezika ne uspostavi ovaj ili onaj tip kontakta, između njih ne može biti nikakvog uticaja. Između dva jezika može da se upostavi isti tip kontakta, a uzajamni uticaj među njima može biti različit u zavisnosti od niza lingvističkih i ekstralingvističkih faktora“ (v. Domnić). Dakle, jezičko pozajmljivanje je rezultat jezičkog uticaja.

Ukoliko *jezički kontakt* shvatimo kao situaciju u kojoj se manifestuje uticaj jezika „A“ na jezik „B“, onda u lingvističkom smislu pojavu da se neka reč ili fraza iz jezika „A“ aktivira i/ili preslikava u jeziku „B“ zovemo *aktivacijom i/ili preslikavanjem*. Aktivacija i preslikavanje su dve manifestacije jezičkog uticaja koje se međusobno dopunjuju. Tako, na primer, pod pritiskom modela foneme jezika primaoca se aktiviraju (npr. srp. <balalajka> prema rus. <балалайка>).

Elementi u jeziku „B“ nastali preslikavanjem nisu u istom obliku kao odgovarajući elementi u jeziku „A“, već u adaptiranom, po čemu se ova pojava i razlikuje od *kopiranja*. Pod pojmom *kopiranje* podrazumevamo isključivo *multo kopiranje u govoru* (A=A). *Teoriju kopiranja koda* lansirao je L. Džonson. U radu "The dynamics of code-copying in language encounters" on objašnjava da suštinu kopiranja predstavljaju oni elementi jednog koda koji se kopiraju, a zatim se te kopije ubacuju u drugi kod (Johanson 1999: 39). U tipičnoj kontaktnoj situaciji bilo koji elementi dominantnog jezika „B2“ mogu da se kopiraju u dominantnom maternjem jeziku „A1“ obrazujući "the matrix

language" ili "model code". Govornici „A1“ jezika mogu, takođe, da kopiraju elemente njihovog maternjeg jezika u dominantnom jeziku „B1“ u procesu usvajanja jezika. U kasnijoj situaciji ciljani jezik „B2“ funkcioniše kao "model code", a kopirani elementi „A1“ u „B2“ izgledaju kao "substratum influence" (Johanson 1999:42)". Uvažavajući dihotomiju *jezik – govor*, pod pojmom *kontakti u jeziku* podrazumevamo aktiviranje i preslikavanje elemenata jezika davaoca u jeziku primaoca, dok pod pojmom *kontakti u govoru* podrazumevamo aktiviranje, preslikavanje i kopiranje elemenata jezika davaoca u jeziku primaoca. U našem istraživanju nismo posvedočili ni jedan primer nulte adaptacije rusizama, što ukazuje na izostanak procesa kopiranja u jeziku (Ajduković 2003a; 2003b).

Razlozi za aktivaciju i preslikavanje mogu biti različiti. Najčešće se aktiviraju i preslikavaju oni elementi za kojima postoji potreba, kojih nema u jeziku, zbog prestiža ili stilske raznolikosti.

Procesu *aktivacije* u jeziku primaocu podležu *latentna mesta*. Pod *latentnim mestima* podrazumevamo unutrašnji potencijal ili elemente u sistemu jezika primaoca koji se aktiviraju pod određenim uslovima. Na fonološkom nivou latentna mesta su foneme jezika primaoca. Da bi se aktivirao određeni elemenat, potreban je stimulans, a taj stimulans u kontaktnoj situaciji predstavlja jezički uticaj. Na leksičkom nivou dobar primer za aktiviranje latentnih mesta je konvergentna leksika.

Preslikavanjem se u jeziku primaocu popunjavaju *prazna mesta* modifikovanim jezičkim elementima (R. Filipović govori o praznim mestima u fonologiji). Potrebu za označavanjem stotog dela *rublje* zovemo *prazno mesto*. Prazno mesto se popunjava preslikavanjem ruskog modela *копейка* u srpsko *kopejka*, češko *kopejka* i poljsko *kopiejka*, ali u drugačijem izgovornom i ortografskom liku (v. Ajduković 2003a; 2003b).

Svaki kontaktološki obeleženi lingvistički elemenat nastao aktiviranjem i preslikavanjem latentnih, odnosno praznih mesta zovemo *kontaktema*. Taj elemenat može biti kontaktološki obeležena jezička jedinica ili klasa na određenom nivou. Na fonetskom nivou kontaktološki obeležene mogu biti segmentne i suprasegmentne fonetske jedinice (glasovi, slogovi, reči, iskazi, akcenat u svim njegovim vidovima i intonacija), dok su na drugim nivoima i podnivoima to foneme, grafeme, morfeme, reči, grameme, seme itd. Klasu u ovom istraživanju predstavljaju skupovi fonema u određenom položaju u reči i redosledu javljanja. E. Haugen u svojoj teoriji govori o interlingvalnoj identifikaciji koja „dovodi do toga da fonemi jednog jezika postaju dijafoni drugog jezika. Ako su morfemi jednog jezika, postaju dijamorfi morfema drugog jezika“ (Haugen 1956: 67-68; cit.

prema Filipović 1986: 45). A. Martine, govoreći o interferenciji, zaključuje da „bilingvalni govornik prenosi iz jednog jezika u drugi samo *moneme*, morfološke jedinice koje su formalno dobro razgraničene“ (Martinet 1963: 173-176; cit. prema Filipović 1986: 30). Upravo Haugenovi dijafoni i dijamorfi, kao i Martineove moneme, uključujući i jedinice drugih nivoa, predstavljaju u našoj teoriji *kontakteme*. Dakle, kontaktema je osnovna jedinica lingvističke kontaktologije.

Na fonološkom nivou razlikujemo *kontaktofonemu*, *kontaktografemu*, *kontaktemu akcenta*, *kontaktemu distribucije*. Svaka od ovih kontaktema predstavlja osnovnu kontaktološku jedinicu na nekom nivou fonološke adaptacije i to: na nivou adaptacije fonema, ortografije i prozodije, i na nivou adaptacije skupova fonema.

Na tvorbenom nivou izdvajamo *tvorbene kontakteme* koje mogu biti nulte, delimične i slobodne (v. Ajduković 2002; 2003b). Na morfološkom nivou razlikujemo *morfološke kontakteme* ili *kontaktogrameme*, zatim *slobodne i vezane kontakteme* (v. Ajduković 2002; 2003b).

Na semantičkom, stilističkom i sintaksičkom nivou izdvajamo *kontaktoseme*, *kontaktostileme* i *kontakto sintakseme* (v. Ajduković 2002; 2003b).

Kontakteme mogu biti *samostalne* i *nesamostalne*. Samostalne kontakteme (npr. kontaktofoneme, kontaktografeme, kontakto morfeme, kontaktoseme, kontakto stileme, kontakto sintakseme) utiču na kontaktološku vrednost lekseme, dok su nesamostalne kontakteme (npr. kontakto grameme) aktivne jedino u kombinaciji sa samostalnim kontaktemama.

Leksički izam je reč koja ima najmanje jednu samostalnu kontaktemu.

Dakle, lingvističku kontaktologiju interesuje korelacija koja postoji između određene kontaktne situacije i jezičke jedinice koja se u njoj ostvaruje. Na svakom jezičkom nivou spoj između kontaktne situacije i odgovarajuće jezičke jedinice dovodi do obrazovanja različitih vrsta kontaktema. Samostalne i nesamostalne kontakteme na raznim jezičkim nivoima međusobno su povezane i obrazuju *kontaktnu mrežu*. Zahvaljujući kontaktnoj mreži, lekseme lingvistički prepoznajemo kao *izme*.

4. NOVINE U TEORIJI ADAPTACIJE. Adaptacija je osnovni koncept lingvističke kontaktologije. Proučavanje rusizama podrazumeva bavljenje različitim adaptivnim strategijama kojima se omogućava funkcionisanje rusizama u uslovima koje diktira jezički sistem jezika

primaoca. Prema teoriji aktivacije i preslikavanja **adaptacija** je proces aktiviranja latentnih mesta ili popunjavanje praznih mesta u sistemu jezika primaoca (J^p) pod pritiskom elemenata jezika davaoca (J^d) prema određenim pravilima ($J^d/O^{d,t}$) (v. Ajduković 2002; 2003a,b).

Po prvi put u kontaktološku teoriju uvodimo pojam **tercijarna adaptacija**, a u okviru nje dva podtipa: primarno-tercijarnu i sekundarno-tercijarnu adaptaciju. Prema teoriji transfera razlika između primarnih i sekundarnih promena ogleda se u teorijskom razlikovanju dvojezičnosti od jednojezičnosti. Primarne promene karakteristične su za dvojezičnost i imaju za rezultat nastanak kompromisne replike. Sekundarne promene su stalne i nepromenljive i javljaju se posle potpune integracije pozajmljenice u sistem jezika primaoca. Promene koje se mogu javiti posle integracije karakteristične su za monolingvalnog govornika i njegov jezik. Do izdvajanja tercijarne adaptacije dolazi zahvaljujući specifičnoj ulozi jezika davaoca – ulozi jezika posrednika. S obzirom na to da se elementi iz jezika davaoca mogu preuzeti u jezik primalac i u primarnoj i u sekundarnoj adaptaciji, onda se može govoriti o primarno-tercijarnom i sekundarno-tercijarnom podtipu adaptacije. Tercijarna adaptacija se sreće na svim jezičkim nivoima.

U teoriju transfonemizacije unosimo nove elemente opisa fonema. Kako dosadašnja istraživanja tipove transfonemizacije uglavnom određuju na osnovu mesta artikulacije i otvora kod vokala i na osnovu mesta artikulacije, načina artikulacije i aspiracije kod konsonanata u uslovima englesko-srpskog i rusko-srpskog jezičkog kontakta, analiza korpusa rusizama u pojedinim južnoslovenskim i zapadnoslovenskim jezicima podstakla me je da, unošenjem novih elemenata opisa fonema, dalje reinterpretiram i dogradim teoriju **transfonemizacije**. U određivanju tipova i podtipova transfonemizacije polazimo od podele samoglasnika u jeziku primaocu i jeziku davaocu prema (1) položaju jezika u horizontalnom pravcu, (2) prema stepenu izdizanja jezika i (3) učešću usana. Od značaja su nam, takođe, (4) priroda akcenta kao i (5) kvalitet susednih suglasnika. Za određivanje transfonemizacije suglasnika uzimamo i podelu suglasnika prema (6) načinu i (7) mestu tvorbe, zatim prema (8) tvrdoći/meškoći. U okviru prve delimične, druge delimične i slobodne transfonemizacije ukupno razlikujemo dvanaest podtipova. Novinu u teoriji predstavljaju indeksi „v“, „g“ kojima obeležavamo dva načina adaptacije ortografije rusizama. Konsonantske grupe delimo na stvarne i potencijalne. Analizom korpusa rusizama u južnoslovenskim i pojedinim zapadnoslovenskim jezicima došli smo do zaključka da je grupi od pet principa kojima se označava adaptacija ortografije „izma“ potrebno dodati još dva: indeksom *v* beležimo nepodudarnost slovnih oznaka

modela i „izma“, a indeksom *g* označavamo adaptaciju ortografije posuđenice kombinacijom izgovora i tvorbeno-morfoloških zakonitosti jezika primaoca. Indeks *v* stavljamo pored onih rusizama čija se grafija razlikuje od grafije modela.

Novinu u teoriji tvorbene adaptacije rusizama ili transderivacije predstavljaju dva podtipa delimične **transderivacije**. Tvorbena adaptacija može biti primarna, primarno – tercijarna, sekundarna i sekundarno – tercijarna. Tvorbene kontaktne mogu biti nulte, delimične i slobodne. Za definiciju pojma „rusizam“ prema teoriji aktivacije i preslikavanja od značaja su tipologija transderivacije i vrste adaptacije rusizama.

U definiciju **transmorfemizacije** unosimo način formiranja ortografije slobodne i vezane morfeme rusizma. Na morfološkom nivou redefinišemo pojmove „primarna“ i „sekundarna“ adaptacija. Vrste reči i gramatičke kategorije su morfološke kontaktne i podležu **transmorfologizaciji**.

U teoriji **transsemantizacije** rusizama iz 1997. godine zastupljeno je šesnaest semantičkih promena, dok je u Ajduković 2002. prisutno dvadeset i osam. Novinu u teoriji predstavljaju dve četvoročlane kombinacije, zatim semantička promena suženja značenjskog polja rusizma i kombinacije u kojima ona učestvuje. Tokom rada na projektu (v. Ajduković, 2002) dogradili smo Houpp-Filipovičevu teoriju semantičke ekstenzije i teoriju semantičke adaptacije rusizama iz 1997 (Ajduković 1997). Teorija semantičke adaptacije rusizama temelji se na razlikovanju primarne i sekundarne adaptacije, kao i na kombinacijama „suženja broja značenja i nijansi značenja“ i „proširenja broja značenja i nijansi značenja“. Analizom korpusa rusizama u osam slovenskih jezika došli smo do saznanja da su postojeće semantičke promene nedeterminisane sa stanovišta konkretnog jezika u kontaktu i da će se dodavanjem oznake modela i replike povećati ukupan broj semantičkih promena.

Sintaksičku adaptaciju zovemo **transsintaksizacija**. U Ajduković 2002. analiziramo tri tipa **transsintaksizacije** glagolske rekcije.

5. KONTAKTNA LEKSIKOGRAFIJA. U ispitivanim leksikografskim izvorima **rusizam** se određuje najčešće na osnovu kontaktološko-etimološkog i subjektivnog kriterijuma. Međutim, primarni ciljevi kontaktološke analize kod izrade rečnika su: (1) registrovanje poslednjeg jezičkog kontakta, zatim (2) registrovanje dominantnog jezika u kontaktu i (3) jezika posrednika. Za kontaktološku analizu relevantan je poslednji locirani jezički kontakt u lancu kontakata ili paralelni jezički kontakti. Ukoliko je u lancu kontakata jedan od poslednjih jezika dominantan, onda kontaktološka vrednost lekseme

treba da se određuje i na osnovu njega, a ne samo na osnovu poslednjeg jezika. S obzirom na to da je proces adaptacije usmeren ka očuvanju jezičke homeostaze, odn. ravnoteže i stabilnosti jezičkog sistema, u širem smislu kontaktološku vrednost lekseme određuju ekstralingvistički (pre svega psihološki, fiziološki, antropološki, sociološki) i lingvistički faktori. Prema tome, zadatak leksikografa je da utvrdi koji jezici se nalaze u kontaktu, na kom mestu i u kom vremenu se odigrava jezički kontakt, da li je došlo do interferencije i šta se zbilo sa leksemom posle integracije.

Kontaktološke rečnike delimo na rečnike identifikacije i rečnike adaptacije. Kontaktološki rečnik može biti izrađen prema teoriji u čijem je središtu model koji se, prelazeći u sistem jezika primaoca, postupno adaptira na nekoliko nivoa pre nego što dobije konačan oblik i značenje, i koji tek nakon te složene adaptacije postaje sastavni element jezika primaoca (Filipović 1986). S druge strane, kontaktološki rečnik može da se zasniva na teoriji aktivacije i preslikavanja prema kojoj je leksički izam svaka reč koja ima najmanje jednu samostalnu kontaktemu nastalu u uslovima jezičkog kontakta. U zavisnosti od toga kako definišemo pojam „leksički izam“ zavisice i struktura kontaktološkog rečnika.

U kontaktološkim rečnicima se registruju izmi i pokazuje stepen njihove adaptacije prema metodologiji razrađenoj u kontaktološkoj teoriji. U zavisnosti od toga da li je cilj rečnika sakupljanje korpusa i njegovo predstavljanje ili je cilj formalizacija adaptacije izama na svim jezičkim nivoima, kontaktološke rečnike delimo na **rečnike identifikacije** i **rečnike adaptacije**. Kontaktološki rečnici identifikacije služe kao građa na osnovu koje se diskutuje i izvode zaključci vezani za adaptaciju, identifikaciju ili klasifikaciju izama. U njima se prezentuju podaci koji obično ulaze u rečnički članak nekog jednojezičnog rečnika ili rečnika stranih reči, zatim podaci o izvorima ekscerpacije izama, frekventnosti, pripadnosti jezičkom tipu i sl. Sakupljanje korpusa i njegovo predstavljanje sastavni su deo istraživanja i metodskog postupka u oblasti jezičkog kontakta. Cilj kontaktološkog rečnika adaptacije je da ukaže na jezik davalac, na razvoj i značenje izama, odnosno da prikaže adaptaciju izama na fonološkom, morfološkom, tvorbenom, semantičkom, leksičko-stilističkom i sintaksičkom planu. Dakle, u njemu se iznose različiti aspekti adaptacije izama i izlaže lingvistički opis jezičkog kontakta između dva ili više jezika na različitim mestima i pod različitim uslovima. Lekseme u rečniku mogu biti poredane prema modelima ili prema izmima. Adaptacija se izražava pomoću formula i indeksa kontaktološke teorije.

Proučavajući rečnike južnoslovenskih i zapadnoslovenskih jezika, ukazali smo na neophodnost promene etimološkog kvalifikatora u **kontaktološki kvalifikator**, kao i na potrebu ujednačavanja leksikografske terminologije (to bi se postiglo postojanjem opšte teorije leksikografije). Promena imena kvalifikatoru nije kozmetičke, već suštinske prirode, jer se u rečnicima ne određuje etimologija lekseme, već se markiraju kontakti koje je leksema imala pre nego što se integrisala u jezik primalac.

Na osnovu definicije pojma rusizam proizilaze **š e s t** kontaktoloških principa identifikacije.

Prvi princip: rusizmi su cele reči nastale (ili preuzete) pod ruskim uticajem, kao i reči koje su u tragovima sačuvale vezu sa ruskim jezikom, a označavaju neki predmet, ideju ili pojavu.

Drugi princip: rusizam je svaka reč nastala (ili preuzeta) pod ruskim uticajem u kome je integralni deo vokabulara i nije samo ona koja je ruskog porekla.

Treći princip: rusizam se može upotrebiti samo kao jedna vrsta reči.

Četvrti princip: sve varijante osnovnog oblika rusizma treba označiti kao rusizme.

Peti princip: ukoliko su ruski modeli homonimi, onda su rusizmi kontaktološki homonimi.

Šesti princip: kao rusizmi se kvalifikuju ne samo osnovne reči, već i njihove izvedenice.

Rečnički članak u kontaktološkom rečniku adaptacije rusizama sastoji se od pet delova (Ajduković 2002b). Prvi, treći, četvrti i peti deo govore o rusizmu, dok drugi deo daje najosnovnije podatke o modelu.

6. POJMOVI „RUSIZAM“, „IZAM“, „JEZIK POSREDNIK“. **Rusizam** u ispitivanim leksikografskim izvorima je nemotivisana i motivisana reč ruskog porekla kod koje se sačuvala jaka formalno-semantička veza sa modelom, zatim nemotivisana i/ili motivisana reč ruskog porekla kod koje je formalno-semantička veza sa modelom oslabila da gotovo ne postoji, kao i ona nemotivisana i/ili motivisana reč neruskog porekla preuzeta iz ruskog jezika u kome se adaptirala ili, pak, preuzeta iz ili preko ruskog posredstvom jezika transmitera, pri čemu može biti ruskog ili neruskog porekla. Ova definicija rusizma zasniva se na teoriji transfera.

Prema teoriji aktivacije i preslikavanja **rusizmi** su reči sa najmanje jednom samostalnom kontaktemom nastalom preslikavanjem ruskog modela i/ili unutrašnjom aktivizacijom jezika primaoca pod dominantnim ruskim uticajem.

Izam je svaka reč koja poseduje najmanje jednu samostalnu kontaktemu.

Jezik posrednik je jezik davalac koji sa jezikom primaocem stupa u direktan međujezički kontakt u svojstvu medijatora internacionalne leksike ili je jezik transmiter između ekstralingvistički dominantnog prvobitnog jezika davaoca, odnosno jezika medijatora i jezika primaoca.

7. RUSIZAM KAO DOMAĆA ILI STRANA REČ. Za razliku od kontaktološkog pristupa u definisanju pojma „rusizam“, naglašeni psiholingvistički ili psihokontaktološki pristup polazi od razlikovanja domaće reči od strane reči. Sa psihokontaktološke tačke gledišta rusizam je reč koju govorni predstavnik oseća ili kao domaću reč, ili kao stranu.

Da bismo utvrdili na osnovu kojih kriterijuma se određuje šta je strana, a šta domaća reč, zatim koji se rusizmi osećaju kao strane, a koji kao domaće reči, anketirali smo metodom slučajnog uzorka 76 ispitanika podeljenih u dve grupe (v. Ajduković 2002; 2003b). Prvu grupu su činili stariji ispitanici (dvadeset ispitanika od 1943. do 1979. godišta), dok su drugu grupu predstavljali 56 učenika prvog i drugog razreda srednje škole. Od ukupnog broja starijih ispitanika ruski nije učilo petoro, dok u drugoj grupi ruski nije učilo trideset i dva učenika. Znanje ruskog jezika je uticalo da u prvoj grupi bude procentualno veći broj rusizama označenih kao strana reč. Listu reči koju su ispitanici dobili čine 67 rusizama uzetih iz „Rečnika rusizama u srpskohrvatskim rečnicima“ (Ajduković, 1997) i trideset i tri anglicizma ekscerpiranih iz „Rečnika anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku“ (Filipović, 1990). Rusizmi i anglicizmi ravnomerno su raspoređeni na anketnoj listi. Svi ispitanici prve grupe kao domaću reč identifikovali su jedino rusizam *odvratan*, dok su kao stranu označili rusizam *boljševizirati*. Na osnovu ankete proizilazi da subjektivni osećaj govornika nije pouzdan kriterijum u određivanju šta je rusizam, a šta ne. On ne može biti merilo ni za utvrđivanje šta je to strana, a šta domaća reč. Podaci pokazuju da nema apsolutne domaće, niti apsolutno strane reči. Dovoljno je da jedan ispitanik kaže da neka reč nije strana pa da nema apsolutnog odnosa. U određivanju šta je strana a šta domaća reč učestvuju semantički i formalni kriterijumi. Najveći broj ispitanika utvrđuje odomaćenost leksema prema semantičkom kriterijumu. Kao strane markiraju se lekseme čije se značenje ne zna tačno (isp. *podozrevati*, *pogrom*, *smishoditi*, *skaredan*), zatim reči koje imaju jasno prepoznatljiv sinonim (*bukvalan*), kao i one čije je značenje vezano za rusku civilizaciju (*boršč*, *uravnilovka*, *čistka*, *boljševizirati*, *vrhuška*, *udarnik*). Neki rusizmi su označene kao strane reči jer pripadaju konvergentnoj leksici i imaju izraženu stilsku funkciju (*volšeban*, *prevashodno*). Pripadnost leksema jednoj ili drugoj grupi određuje se i na osnovu formanta

(*pokrovitelj*, *prinadležnost*, *carevna*, *zavidovati*). Stepenu odomaćenosti rusizama izražavam procentualno na osnovu broja potvrda svih ispitanika. Tako stepen odomaćenosti rusizma *podlost* iznosi 85,52%, dok rusizma *boršč* 6,57%. Istraživanje koje bi obuhvatilo veći broj ispitanika dalo bi preciznije podatke o stepenu odomaćenosti rusizama u savremenom književnom jeziku. Dakle, kontaktološki kvalifikator treba stavljati uz lekseme prema jasno utvrđenim kontaktološkim principima.

Za razliku od lingvističke kontaktologije, etimologija ima za cilj da utvrdi poreklo neke reči, odnosno da poveže „različite manifestacije jedne iste ili više različitih leksema u vremenskom kontinuumu“ (Šipka, 1998:115). Osnovni zadatak **etimologije** je da rekonstruiše prvobitni oblik i značenje leksema, odnosno da u toj rekonstrukciji dođe do njihovog najdubljeg traga, da prati razvoj forme i značenja lekseme, kao i da razvija sredstva i metode etimološke analize. Etimologija se ne bavi leksemama čija je veza sa drugom očigledna, odnosno u čijem odnosu nema vremenske komponente i razvoja.

8. SUDBINA RUSIZAMA U JEZIKU. Na osnovu teorijskog modela koji smo ovde postavili može se potvrditi hipoteza prof. Polikarpova sa MGU da se reč bolje čuva (1) ako je starija u opšteslovenskom jeziku i (2) ako je apstraktnija njena kategorijalna semantika. Opšteindoevropske reči se u savremenim slovenskim jezicima bolje čuvaju nego opšteslovenske reči, a pridevi, glagoli i nepromenljive reči bolje nego imenice, odnosno promenljive reči. Dakle, u ispitivanim jezicima opstaće visokofrekventni, tvorbeno neizvedeni i hronološki stariji rusizmi sa više značenja i apstraktnijom leksičkom i kategorijalno-gramatičkom semantikom. Kada je reč o odnosu između kvalifikovanih i nekvalifikovanih rusizama, frekventniji će biti nekvalifikovani rusizmi. Upotreba kontaktološki kvalifikovanih rusizama svešće se na najmanju moguću meru.

Buduća kontaktološka istraživanja sve manje će razdvajati sinhronijski i dijahronijski, odnosno tipološki i genetski aspekt jezika. Na to nam skreću pažnju neke tendencije sistemskog razvoja leksike koje danas funkcionišu uglavnom izolovano.

Literatura

- Ajduković** 1997: J. Ajduković, *Rusizmi u srpskohrvatskim rečnicima. Principi adaptacije. Rečnik*, Foto futura, Beograd
- Ajduković** 2002: J. Ajduković, *Rusizmi u savremenim južnoslovenskim i zapadnoslovenskim književnim jezicima prema kvalifikatoru u leksikografskim izvorima*, doktorska disertacija, Filološki fakultet, Beograd, 2002: 1-851.
- Ajduković** 2003a: J. Ajduković, „Kontaktema - osnovna jedinica lingvističke kontaktologije“, *Slavistika* VII, Beograd
- Ajduković** 2003b: J. Ajduković, *Uvod u leksičku kontaktologiju. Teorija adaptacije rusizama*, Foto futura, Beograd, 2003 (u štampi)
- Ajduković** 2004: J. Ajduković, *Kontaktološki rečnik adaptacije rusizama u osam slovenskih jezika*, Foto futura, Beograd (u štampi)
- Домнич**: О. В. Домнич, "Аспекты теории типологии языковых контактов", *Вестник*, Запорожский государственный университет <http://www.zsu.zp.ua/herald/>
- Ильина**, Сычева 1998: Л. А. Ильина, О. В. Сычева, "Лексическое заимствование: переход иноязыческий или внутриязыковое создание?", *Гуманитарные науки в Сибири*. Серия филология, Новосибирск, 4, 91 - 96.
- Лилич** 1982: Г. А. Лилич, *Роль русского языка в развитии словарного состава чешского литературного языка*, ЛГУ, Ленинград, 1982.
- Поликарпов**: А. А. Поликарпов "Когнитивное моделирование циклических процессов в становлении лексической системы языка", интернет страница МГУ
- Radić-Dugonjić, Ristić** 1999: M. Radić-Dugonjić, S. Ristić, *Reč, smisao, saznanje: studija iz leksičke semantike*, Beograd, 1999.
- Filipović** 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičkih dodira*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- Filipović** 1990: R. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo - razvoj - značenje*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, Zagreb, 1990.

Haugen 1953: E. Haugen, *The Norwegian Language in America: A Study in Bilingual Behavior*, 2 sv., Philadelphia, 1953.

Haugen 1956: E. Haugen, *Bilingualism in the Americas: A Bibliographical and Research Guide*. American Dialect Society, University of Alabama Press. 159.

Johanson 1999: L. Johanson, "The dynamics of code-copying in language encounters" In: Brendemoen, Bernt & Lanza, Elizabeth & Ryen, Else (eds.). *Language Encounters Across Time and Space*. Oslo: Novus Press. 37-62.

Martinet 1963: A. Martinet, *Éléments de linguistique générale*, Colin, 233.

Šipka 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad

Weinreich 1953: U. Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, Linguistic Circle of New York XII, 148, 1953.